

Uygur S. : *Qalımtu* - Has isim USp - DTS *qalımdu* ; *qapuluq* "kapalı" Og - DTS *qapulu* ; *Qara Buğa* - Has isim. USp - DTS *qara buqa* ; *Qara Tägün* - Has isim. USp - DTS *qara tükün* ; *Qara Tämür* - Has isim. USp - DTS *qara temür*. Tereddüt bilhassa *a/e/q/* *|t/d, n/n, s/s, k/g* fonemlerindedir. Tabii transkripsiyondan hemen sonra kelime orijinal yazısıyla verilse çok daha iyi olur ve sözlüğün kıymeti artardı. Bu hususta Radloff sözlüğü örneklik kayyor.

Belirtmeliyiz ki, söylediklerimiz DTS'ı mükemmel, kusursuz bir sözlük gibi görmek istememizden ileri gelmektedir.

Mefküre Mollova

Doğan AKSAN. *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana çizgileriyle)*, Ankara 1971, 199 s.

Semasioloji yeni bir dilcilik dalı olmakla, ayrı ayrı dillerin semasiolojisi henüz şimdi yazılmaktadır. Bu bakımdan D. Aksan'ın "*Anlambilimi ve Türk anlambilimi*" kitabı bu vadede atılan ilk cesur adımlardan biri sayılabilir.

Eser iki kısımdan ibarettir : genel semasioloji ve Türk semasiolojisi. Genel semasioloji kısmında en yeni neticeler ve en büyük semasiologların görüşleri esas tutulmuş, fakat önsözde müellifin belirttiği ve buna kitabın içinde şahit olduğumuz gibi, şu veya bu okulun cereyanına tabi kalınmamış, birçok kategorilere orijinal tarifler verilmiştir (kelime, kavram, anlam, kapsam). İkinci kısımda, birinci kısmın nazariyelerinin türkçe üzerine tatbiki görülür (Genel semasioloji kısmında da çok defa misaller türkçeden getirilmiş ve böylelikle başka eserlerin tekrarı olmaktan kaçınılmıştır). Tanıklar, O. Başkan, S. Bayrav, E. Özdemir, V. Hatiboğlu, A. Zajackowski, L. Bazin, H. Sesli, H. Eren ve müellifin şahsî araştırmalarından alınmıştır.

Bu bir el kitabı değildir. Bu yüzden olacak ki eskiden ananevî leksikolojilerde de geçilen bazı kısımlara değinilmiştir (ms. metafor (s. 93, 154 te *metapforique* kullanılıştan söz edilir), kalk W *calque* (s. 142-143 te yabancı dillerin etkisi neticesinde türkçede mânâ genişlemesiyle ilgili dokunulur), tabu W *tabou* v.s. ve ancak "bu bilim anlamının başlıca sorunları" ele alınmıştır : dil, kelime, kavram, anlam, gelişmeli anlambilimi. Diğer taraftan müellif, diğer semasiologların yaptığı gibi, ifrata varmadan, tradisyonel dilciliğin müspet yönlerini kabullenmiş (ms. mânânın tarifi), çok çok yeni terimlere kapılmamıştır (sem, monem, fem v.s.).

"Dilin doğuştan, doğal mı, yoksa yapma, koyma mı olduğu, insanlar arasında bir anlaşma sonucunda mı ortaya çıktığı şeklinde özetlenebilecek olan bu soruna burada uzun boylu yer vermeyi gereksiz görüyoruz" (s. 22) demesinden, D. Aksanın dilin insanlar arasında bir ünsiyet vasıtası olarak meydana çıktığını kabul ettiğini anlıyoruz.

D. Aksan, "mutlak sinonimleri" reddeder, zira kendisine göre, bir kelime bütün terkipleriyle birlikte yaşar (s. 72, 102).

"Sayıları sonsuz morfemler" (s. 83) derken diakronik bakımdan her vakit mevcudiyeti tesbit edilemeyen morfemleri kastetse gerek. Çünkü morfemi L. Bloomfield gibi anlamadığımız takdirde, senkronik planda bir dilin leksikal morfemleri "sonsuz" denecek kadar çok değildir.

En ilgi çekici kısım Türk anlambilimi kısmıdır. Burada konkre tetkikler, birçok kelimenin ve terkinin semantik strüktürüne ve tarihine ışık serper. Meselâ türkçede anlam değişimleri bölümü üzerinde duralım. *Mal* kelimesinin yazı dilinde "mülk" manasını muhafaza ederken, ağızlarda "sığır", "büyükbaş hayvan" manasını almasını müellif Türklerin göçebe hayatt sürdürdükleri devirle izah eder. Buna benzer, *ticaret* "tecim" manasını değiştirerek bazı ağızlarda (Bulgaristanda Doğu Rodoplar Türk ağızlarında) "ekin", "mahsül", "tütün bitkisi" manasını almıştır. Bu, herhalde artık halkın çiftçilik devrinde gelirini ticaretle bağlamasından meydana gelmiş olacak.

Türkçede ad aktarması (s. 157) kısmında gösterilen misaller arasında *gözlerini yummak* (*W ölmek* yerine) de vardır. Evet. Ancak burada deyim aktarmasına (substitution'a) sebep tabudur¹. S. 153 te sözü geçen kadim türkçedeki *uçmaq* "ölmek" te somutlaşmadan ziyade ruhun uçmasıyla bağlı şamanistik bir itikat var, değil mi ? Yani bir inkişaf, değişme var. Bir de buna sebep-vasıta olan amil var ki, çok defa ulaşılması mümkün olmuyor. D. Aksan kadim türkçede somutlaşmaya verdiği bazı misallerde sebebi de arar ve onu herhalde haklı olarak metafora görür (s. 154). Başka bir yerde "Türkçede pek çok örneği görülen mânâ daralmalarının tersine, yaptığımız uzun araştırmalar sonucunda anlam genişlemesine ait pek az örnek bulunduğunu gördük" diyerek mühim bir haber verir ve sebebini türkçenin Arap-Fars dilleriyle olan kültür akrabalığında arar (s. 142).

Bir de kelimenin desemantizasyonu meselesi önemlidir. Eserde üzerinde durulmuş olsa iyi olurdu. Ms. Türkiye türkçesinde *aş* kelimesi, *yemek* kelimesi tarafından daraltılmış olduğu için, bazı mürekkep kelimelerde morfemleşmiştir (ms. *sütlü aş* : *sütlü aş* > *sütlaş* > *sütlaç* olmuştur) veya yerini fonemce kendisine yakın bir başka kelimeye terketmiştir (ms. *hamur aş* > *hamur işi*). Keza desemantizasyon birçok hendiadyoinlerde kendini gösterir (ms. *bet. beniz*, *bet* kelimesinde eski "beniz", "yüz", "surat" manası kaybolmuştur).

Türkçede çok mânâlılık bölümünde (s. 109-111) bir de mürekkep kelimelerin basitleşmesi neticesinde meydana çıkan polisemiden söz etmek yerinde olacaktır. Ms. *Mısır* -memleket adı ve *mısır*- hububat. İkincisi *Mısır buğdayı* (Samy-Bey) iken basitleşerek *mısır* olmuştur. Burada henüz tam bir polisemi yoktur, zira yazıda ve vurguda ayrılık vardır. Fakat biz bu anda daha iyi bir misal bulamadık. Rumeli Türklerinin dilinde de basitleşme vuku bulmuştur, ancak burada *Mısır* -memleket ve *mısır* -hububat diye daha kuvvetli fonolojik bir vasıtaya başvurulmuştur. Burada kısmi

çokanlamlılık da yoktur (Azerîlerde *Mısır* - memleket adına gelir ; onlar mısıra *gadgıdalı* derler).

Yabancı dillerin etkisini yalnız ödünçlemelerde ve halkta aramayıp bir de kelimenin "yolculuğunu" aramak semasiolojinin önünde duran vazifelerden biridir. Ms. *hayır* "iyilik" ve *hayır* "yok, öyle değil, olmaz" kelimelerinin menşei birdir -arapça. Fakat türkçeye gelinceye kadar geçtikleri yollar başka başkadır. Birincisi -doğrudan arapçadan geçmiştir diyebiliriz. İkincisi ise fars. *na hayr* "hayır değil, yok, öyle değil, olmaz" ifadesinin basit şeklidir. Yani *hayır* türkçeye farsça yoluyla girmiştir ve Arap menşeli bir persizmdir. Buna benzer Türkiye türkçesinde *halife* ve *kalfa*, *nüsha* ve *muska* kelimeleri de bir menşeli olup hem fonolojik, hem semansio- lojik akımından bugün ayrı ayrı vahitler teşkil ederler. *Kalfa* ve *muskanın* hangi yollardan geçip bugünkü mana ve şekillerini aldıkları bize henüz malûm değildir. *Kalfa* kelimesinde *h > k* tebeddülünde ve vurgu yerinin değişmesinde Heinz F. Wendt şu sebebi görür : *halifa* sözü bir Kuzey Kıpçak-Türk dilinde *qalfa* olmuştur. Oradan bu kelime Balkan halklarının diline geçmiştir ve Yeniçeriler vasıtasıyla Osmanlılara mal edilmiştir¹.

Her dilin olduğu gibi, türkçenin de daha birçok çözümlenecek problemleri vardır. Bu, birçok uzmanların gayretiyle olacaktır. Artık "*Anlambilimi ve Türk anlambilimi*" ile temel atılmış bulunuyor.

Mefkûre Mollova